Modern Fizika Gépészmérnököknek
Fizika M1

http://physics.bme.hu/BMETE15MX27_kov

2019. őszi félév

2. előadás
2019. szeptember 17.

Modern Fizika Gépészmérnököknek
Fizika M1

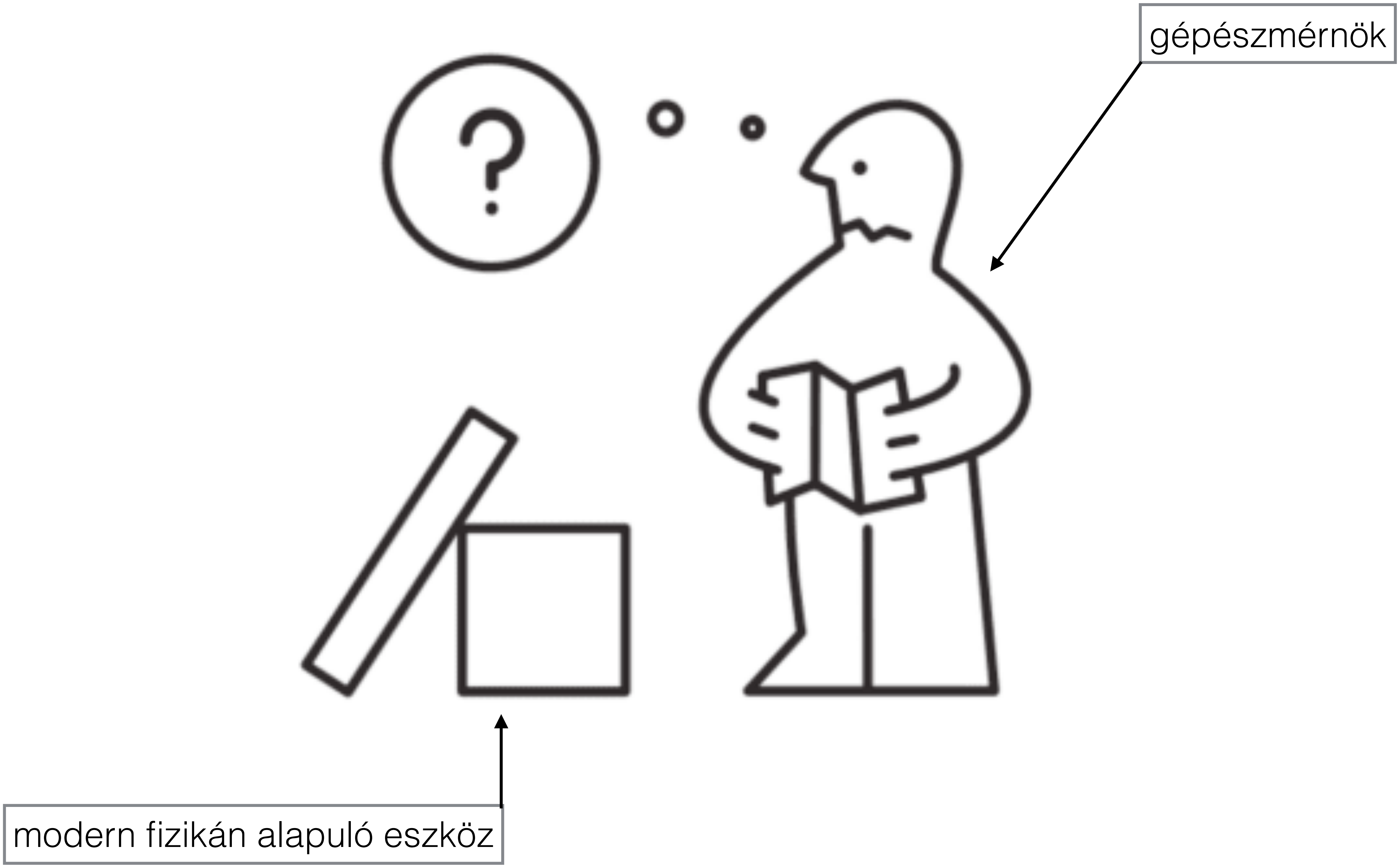

Menetrend

1. előadás (sep 10)
2. előadás (sep 17)
3. előadás (sep 24)
4. előadás (okt 01)
5. előadás (okt 08)
6. előadás (okt 15)
7. előadás (okt 22) - 1. zh
8. előadás (okt 29)
9. előadás (nov 05)

   nov 12 - nincs előadás
10. előadás (nov 19)
11. előadás (nov 26)
12. előadás (dec 03)
13. előadás (dec 10) - 2. zh

Elektronok kvantummechanikája atomokban, kristályokban

Alkalmazások
Miről hallanál szívesen?
palyi@mail.bme.hu

Hallgatói kérdés

$$\int_{-\infty}^{\infty} dx f(x)$$

ugyanaz, mint

$$\int_{-\infty}^{\infty} f(x) dx$$

(I) Elektronok atomokban

Ism.: Atomok abszorpciós színképe vonalas szerkezetet mutat

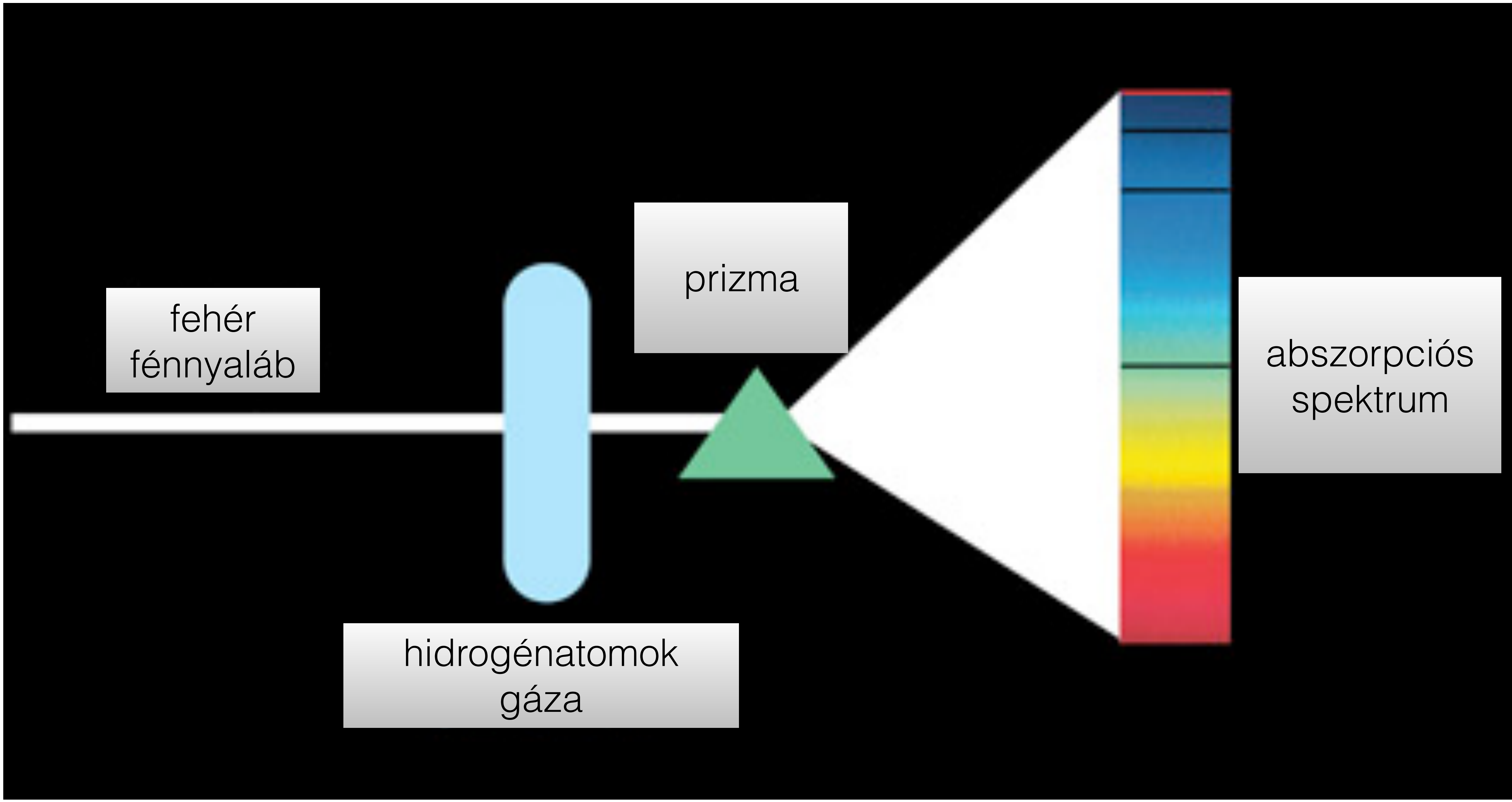

Miért jelennek meg ezek a vonalak?
A klasszikus fizika nem ad magyarázatot. A kvantumelmélet ad.

Klasszikus vs. Kvantummechanika: állapotjelzők, fizikai mennyiségek, mozgásegyenlet

Klasszikus mechanika: *determinisztikus jóslat.*

$\Updownarrow$

Kvantummechanika: *valószínűségi jóslat.*

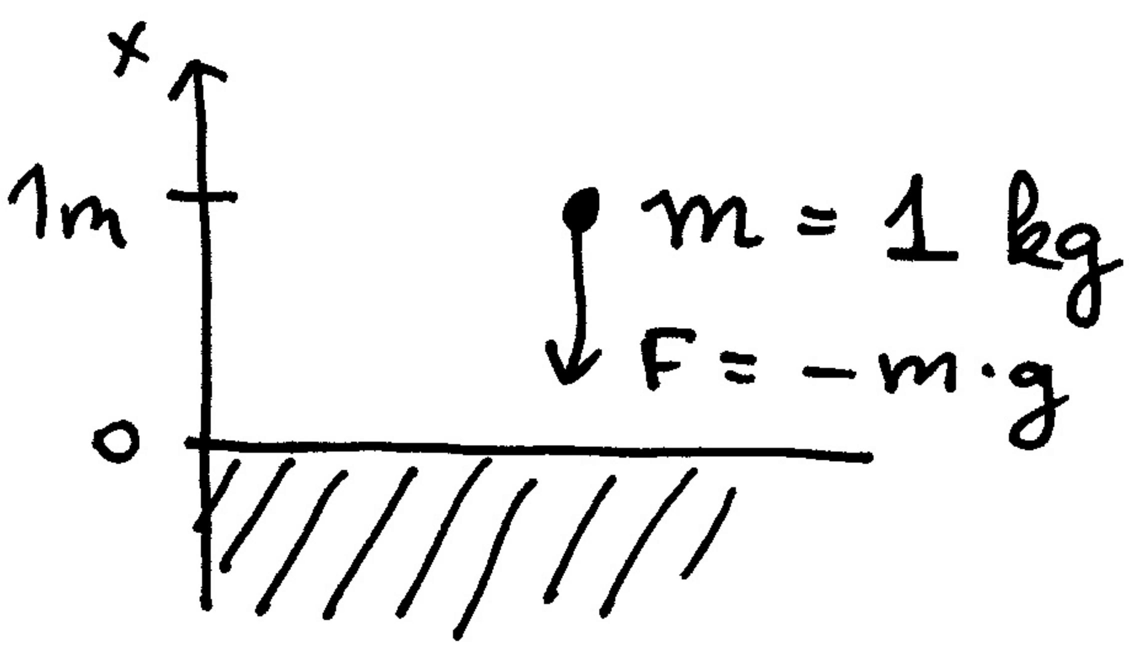

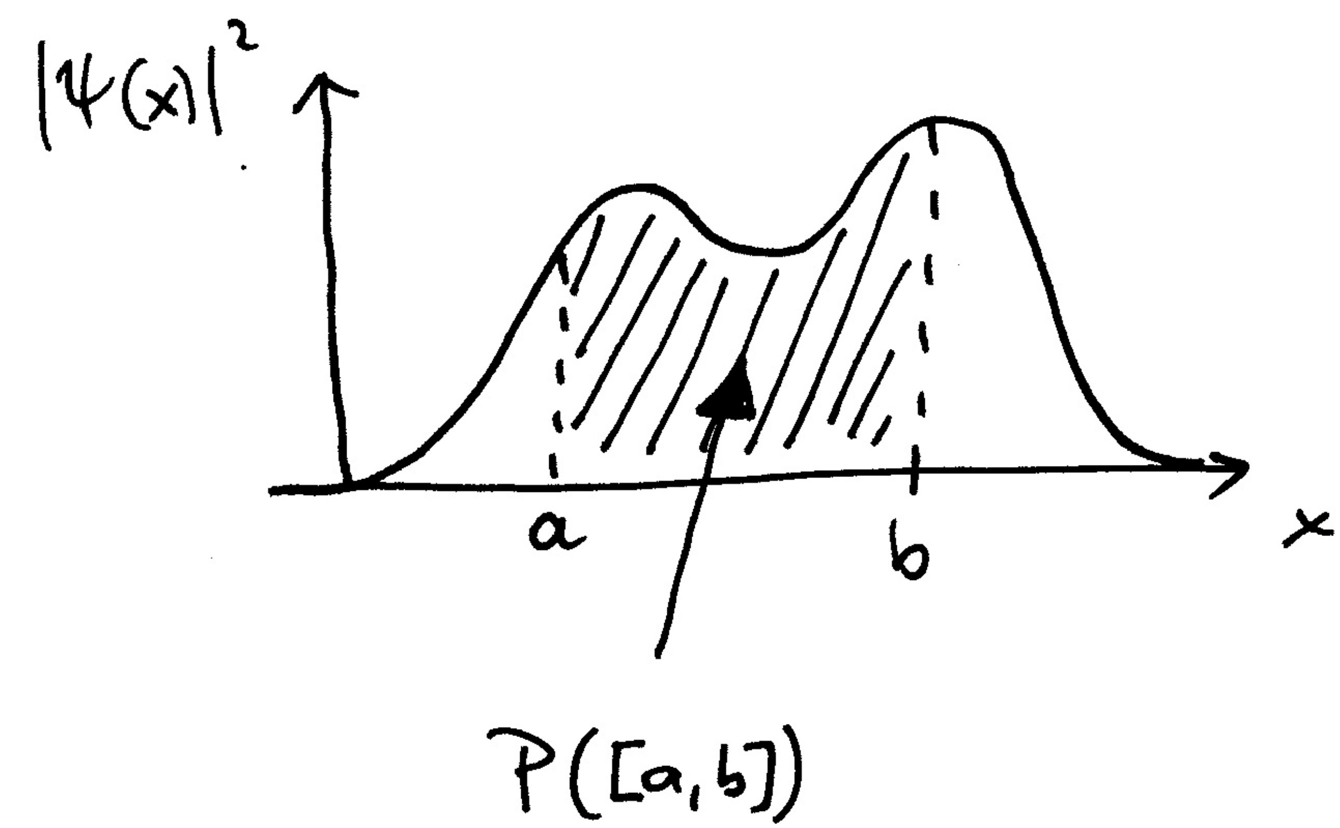

(I) Elektronok atomokban

(I/D) Hullámfüggvény és részecskeáramsűrűség

Példa: egy darab elektron, egy dimenzió (1D)

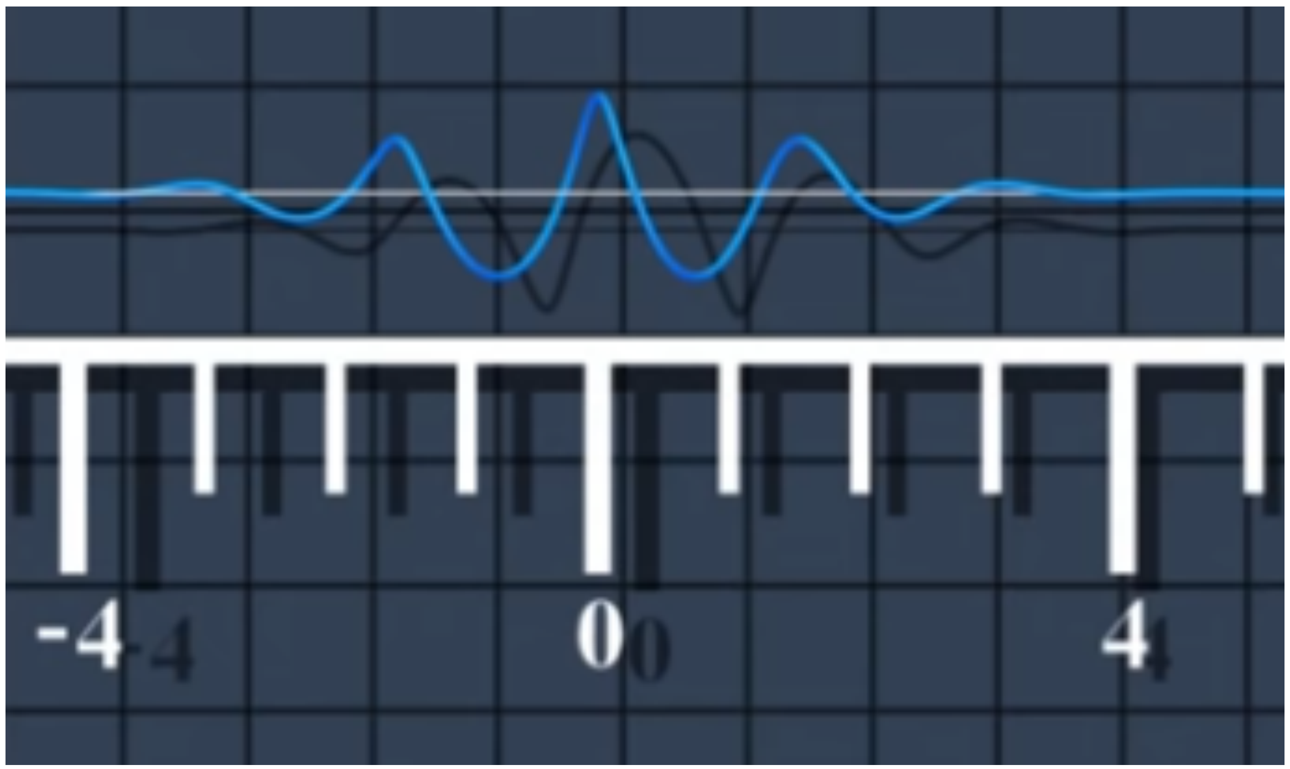

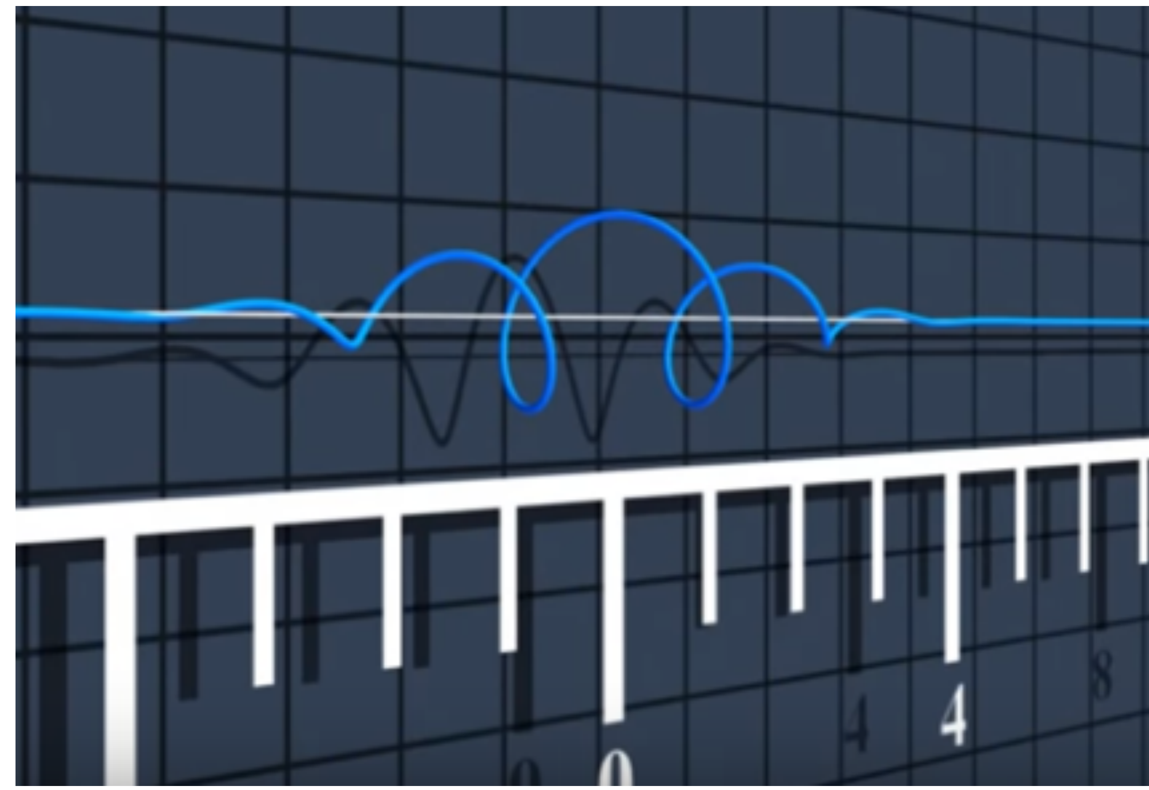

Melyik hullámfüggvényt látjuk?

a: pozitív és hossz dimenziójú

k: pozitív és 1/hossz dimenziójú

(1/hossz $\equiv$ hullámszám)

(a) $\psi(x) = \frac{1}{\pi^{1/4}\sqrt{a}} e^{-x^2/(2a^2)}$

(b) $\psi(x) = \frac{1}{\pi^{1/4}\sqrt{a}} e^{-x^2/(2a^2)} e^{ikx}$

Komplex értékű hfv ábrázolása ebben a videóban

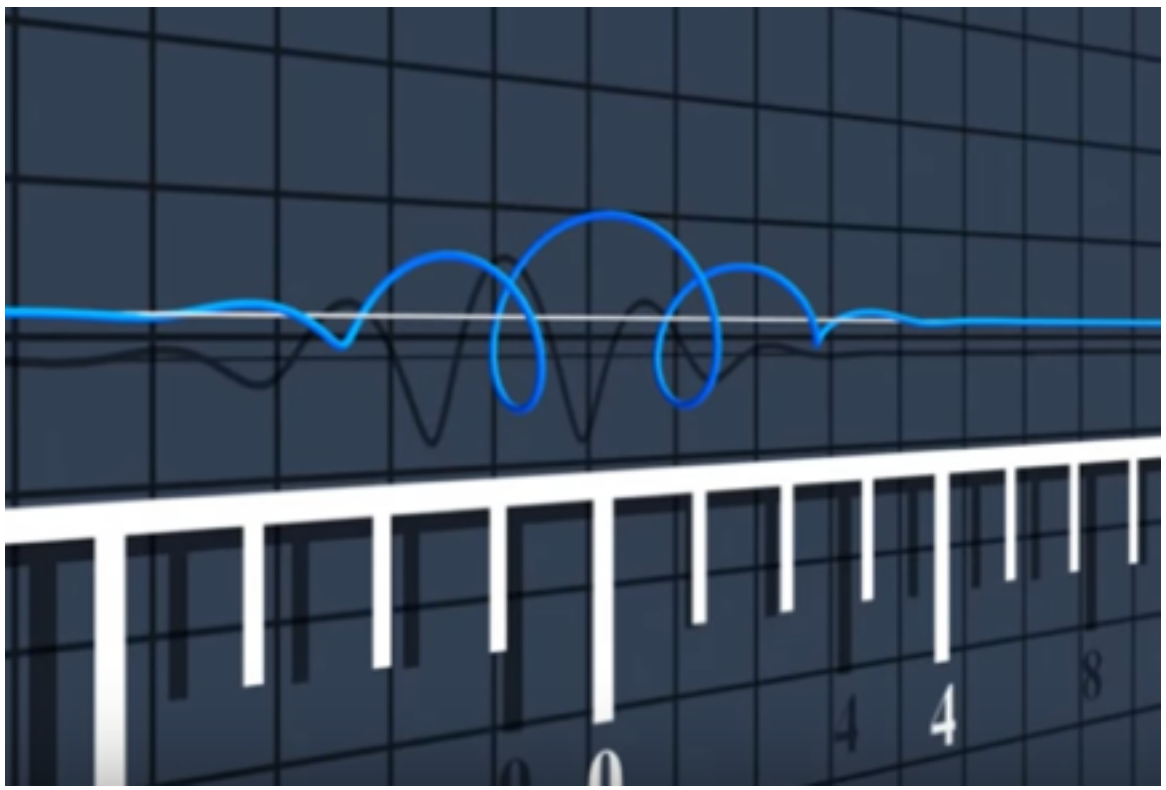

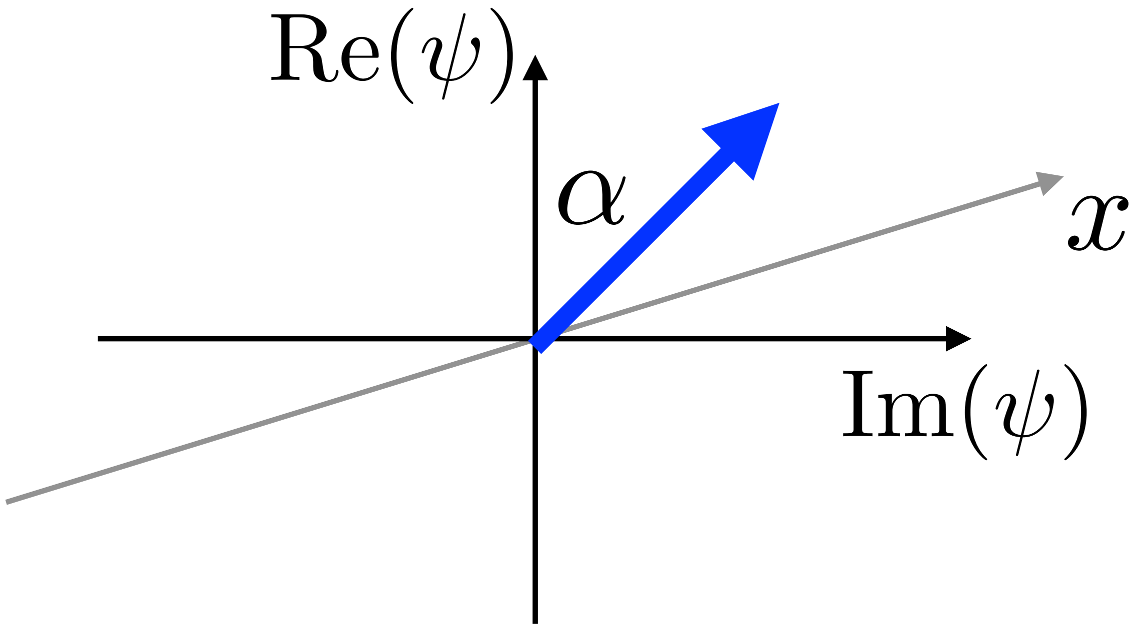

hfv abszolútértéke és fázisszöge: $\psi(x) = \sqrt{\rho(x)}e^{i\alpha(x)}$

Melyik ez a hullámfüggvény?

$$\psi(x) = \frac{1}{\pi^{1/4}\sqrt{a}} e^{-x^2/(2a^2)}$$

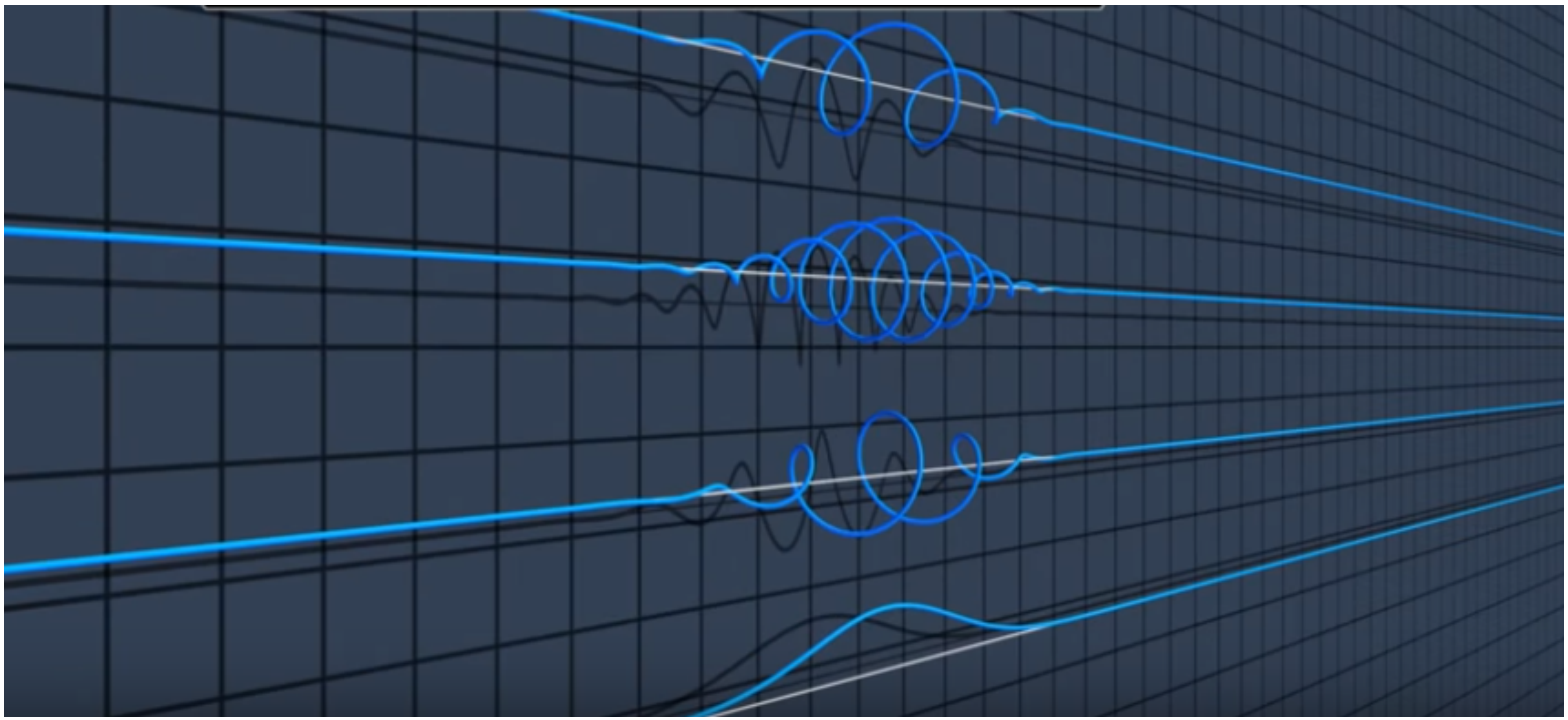

A legalsó.
(Hiszen egyedül az “nem tekeredik”, azaz valós értékű.)

Példa: egy darab elektron, egy dimenzió (1D), szabad mozgás

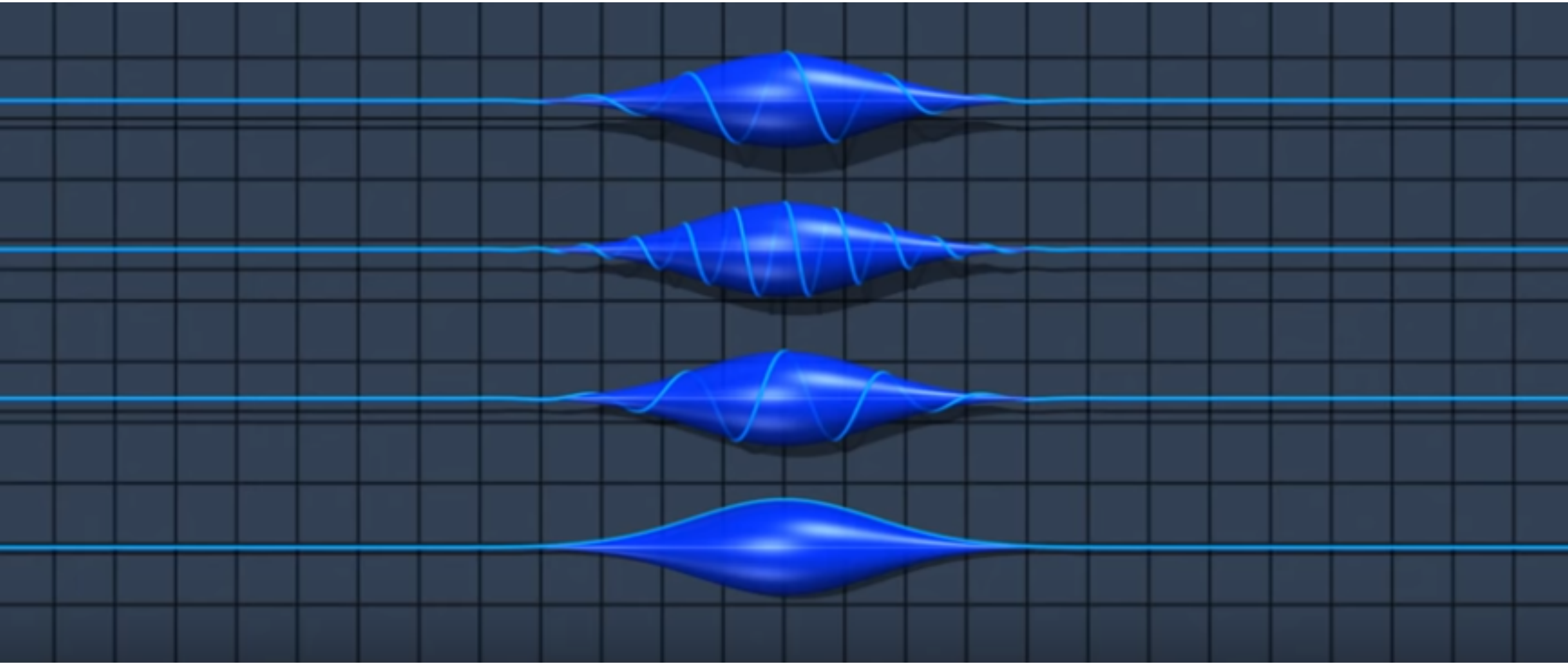

Négy különböző kezdeti állapot.
Ugyanaz a részecskesűrűségük.
Hogyan fejlődnek az időben?

Példa: egy darab elektron, egy dimenzió (1D), szabad mozgás

időfüggő Schrödinger-egyenlet:

$$\frac{\hbar}{i}\dot{\psi}(x,t) - \frac{\hbar^2}{2m}\psi''(x,t) = 0$$

Négy különböző kezdeti állapot.
Ugyanaz a részecskesűrűségük.
Hogyan fejlődnek az időben?

Példa: egy darab elektron, egy dimenzió (1D), szabad mozgás

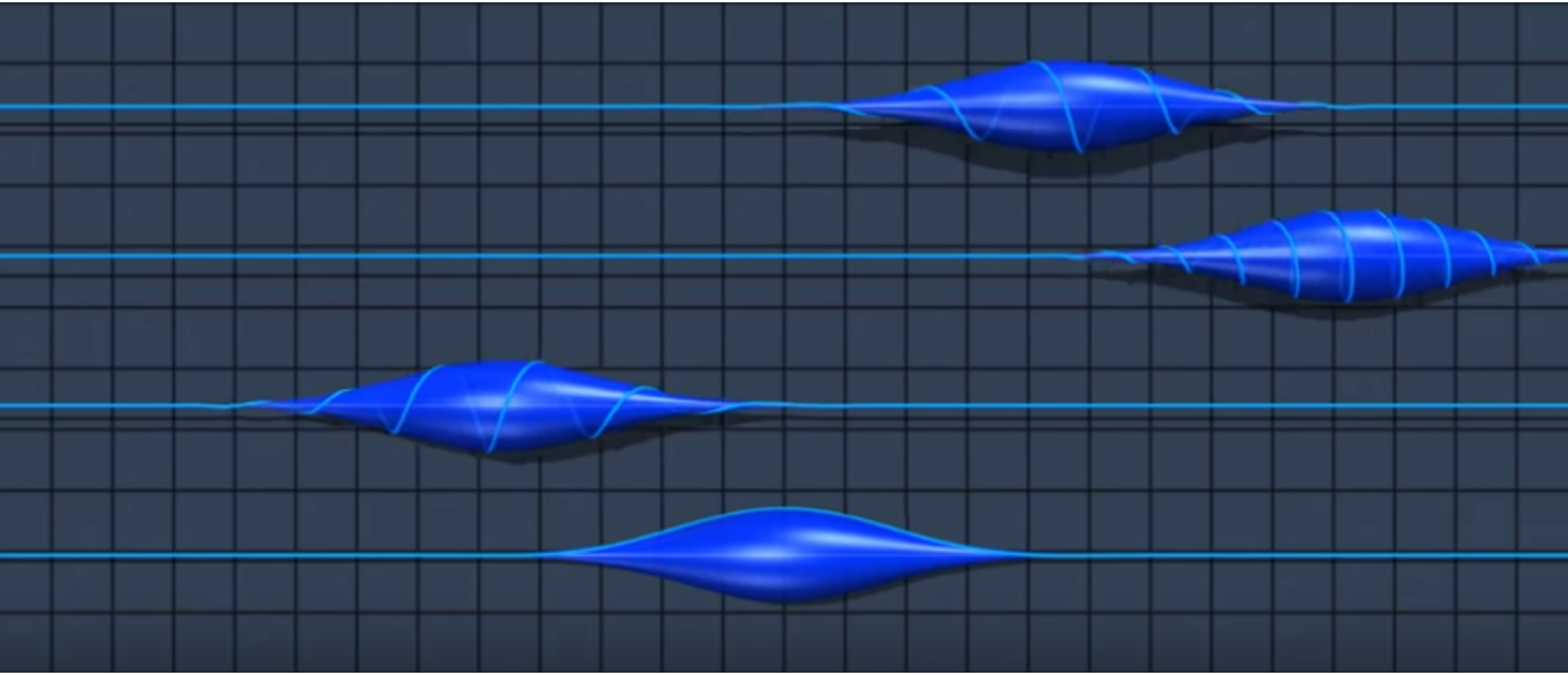

Négy különböző kezdeti állapot.
Különbözőképpen időfejlődnek.

Példa: egy darab elektron, egy dimenzió (1D), szabad mozgás

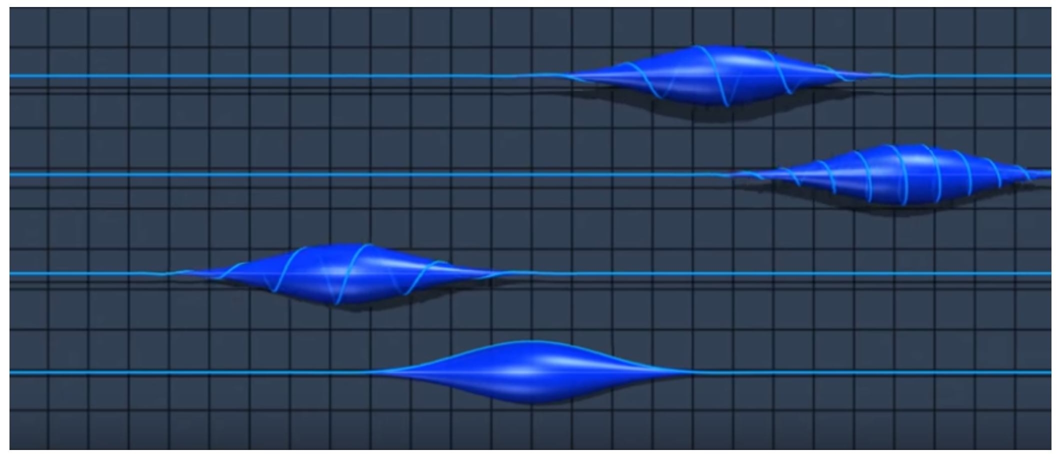

Megfigyelések:

1. Ugyanaz a kiindulási részecskesűrűség, de különböző mozgás.
2. Amelyik hfv nem tekeredik, az nem is mozdul el.
3. A hfv tekeredésének iránya megadja az elmozdulás irányát
4. Minél gyorsabb a hfv tekeredése, annál gyorsabb az elektron.
5. A tekeredés mértéke a mozgás során nem változik láthatóan.

https://hu.wikipedia.org/wiki/Kontinuitási_egyenlet

Áramlástan [szerkesztés]

Az áramlástanban a **kontinuitási egyenlet** a tömegmegmaradás kifejezése. Differenciális alakban:

$$\frac{\partial \rho}{\partial t} + \nabla \cdot (\rho \mathbf{u}) = 0$$

ahol ρ a sűrűség, *t* az idő, és **u** a folyadéksebesség.

Kontinuitási egyenlet egydimenziós kvantummechanikában

időfüggő Schrödinger-egyenlet következménye:

$\boxed{\text{Jelölés: } \rho(x,t) = |\psi(x,t)|^2}$

$$\frac{\partial \rho(x,t)}{\partial t} + \frac{\partial j(x,t)}{\partial x} = 0 \leftrightarrow \frac{\partial}{\partial t} \int_a^b \rho(x,t) dx = j(a,t) - j(b,t)$$

ahol a *részecske-áramsűrűség* vagy *valószínűségi áram* definíciója

$$j(x,t) = \mathrm{Re}\left[\psi^*(x) \frac{\hat{p}}{m} \psi(x)\right]$$

https://en.wikipedia.org/wiki/Probability_current

Feladat

Egy dimenzióban mozgó elektron esetén mi a részecske-áramsűrűség dimenziója?

s^{-1} (1/szekundum)

Kontinuitási egyenlet egydimenziós kvantummechanikában

időfüggő Schrödinger-egyenlet következménye:

$\boxed{\text{Jelölés: } \rho(x,t) = |\psi(x,t)|^2}$

$$\frac{\partial \rho(x,t)}{\partial t} + \frac{\partial j(x,t)}{\partial x} = 0 \leftrightarrow \frac{\partial}{\partial t}\int_a^b \rho(x,t)dx = j(a,t) - j(b,t)$$

ahol a *részecske-áramsűrűség* vagy *valószínűségi áram* definíciója

$$j(x,t) = \mathrm{Re}\left[\psi^*(x)\frac{\hat{p}}{m}\psi(x)\right]$$

https://en.wikipedia.org/wiki/Probability_current

Feladat

$$\psi(x) = \frac{1}{\pi^{1/4}\sqrt{a}} e^{-x^2/(2a^2)} e^{ikx}$$

Legyen $a = 1$ nm és $k = 5$ nm^{-1}.

Számold ki és ábrázold a hfv valós részét, képzetes részét, és a részecske-áramsűrűséget, az $x \in [-3\,\text{nm}, 3\,\text{nm}]$ intervallumban.

Megoldás

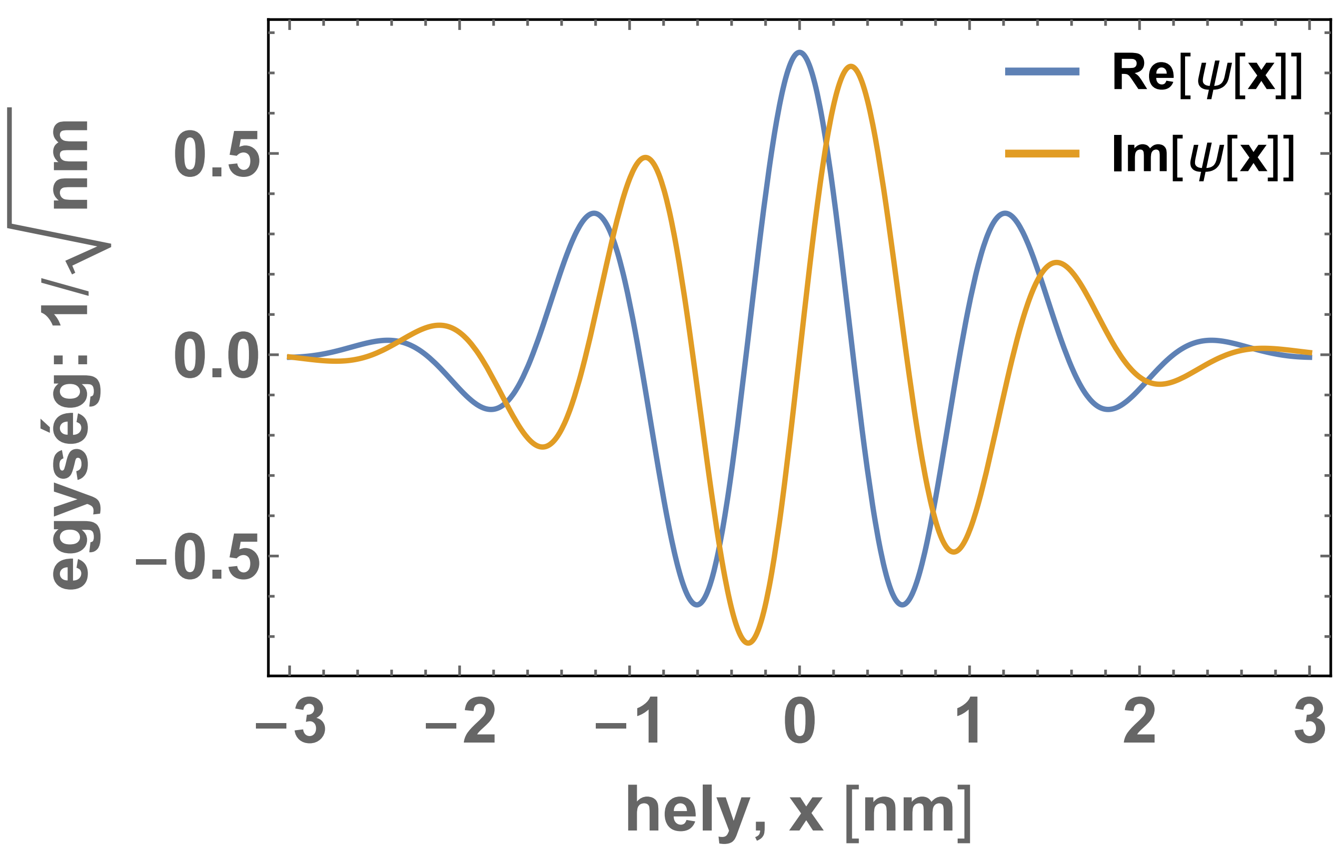

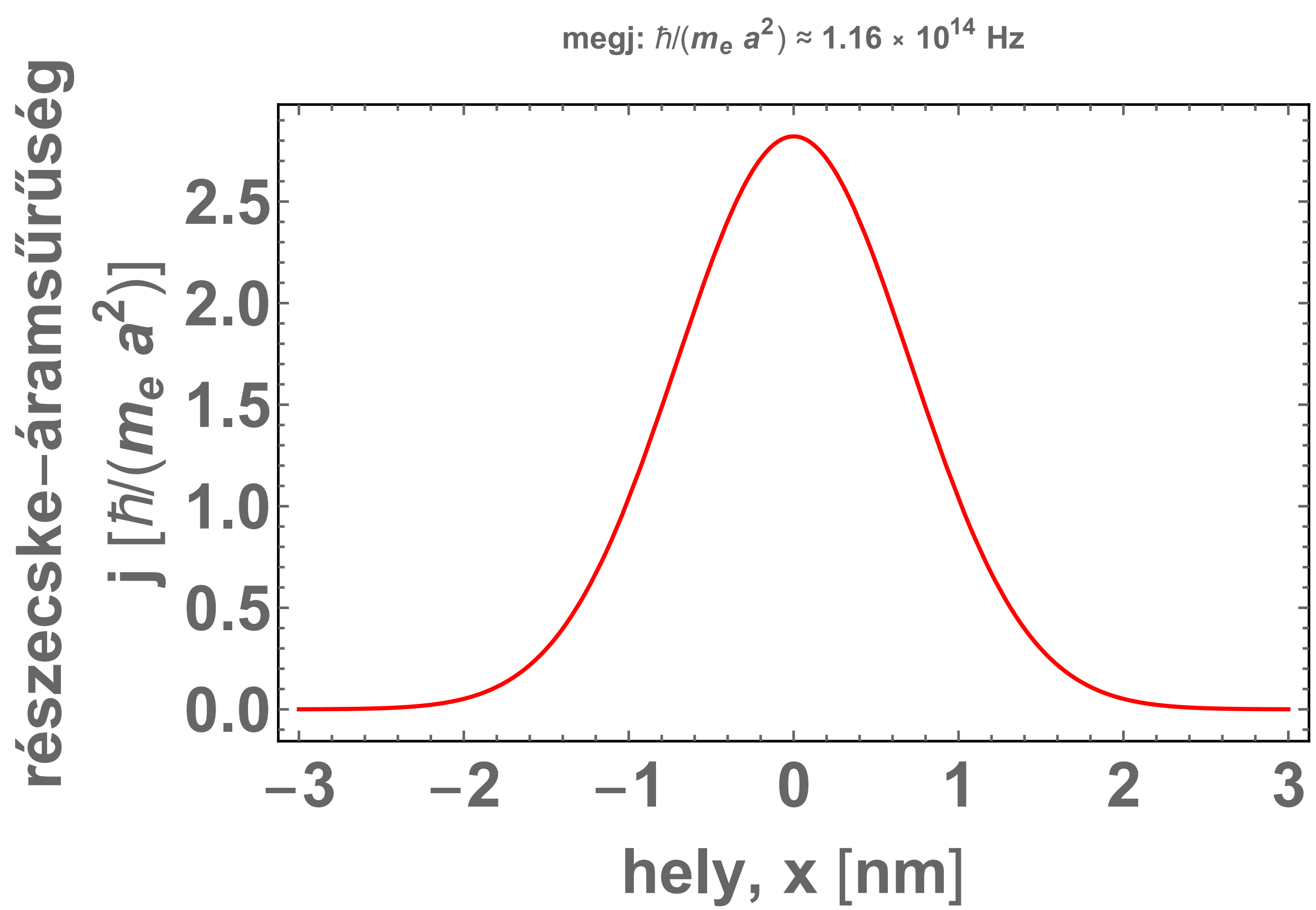

Feladat

Hasonlítsd össze a $k = 5\ \text{nm}^{-1}$ és $k = 10\ \text{nm}^{-1}$ értékekhez tartozó megoldásokat.

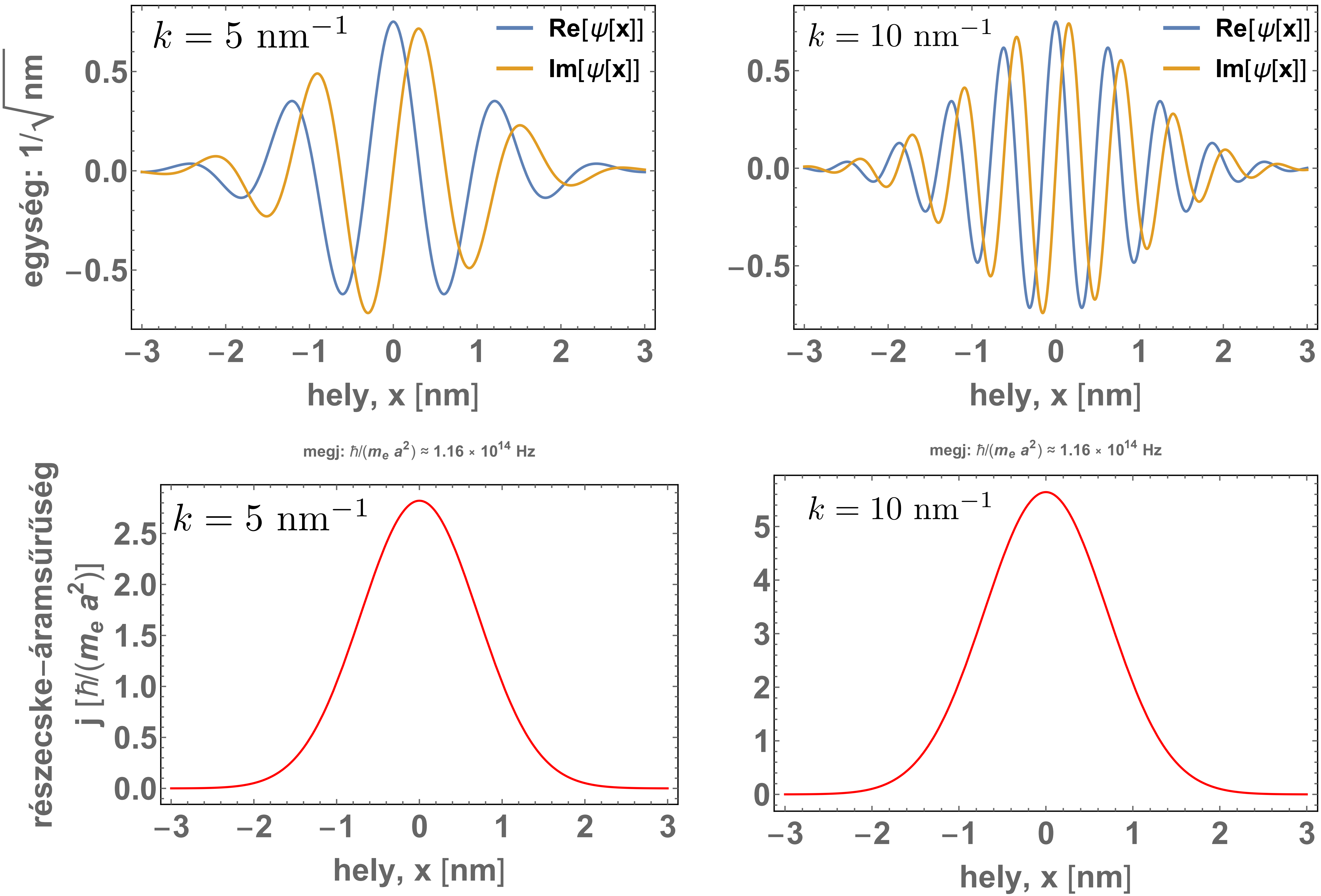

(I) Elektronok atomokban

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában

Klasszikus mechanika: stacionárius állapot = egyensúly.
Példa: gödör alján nyugvó labda

Kvantummechanika: stacionárius állapot mást jelent.

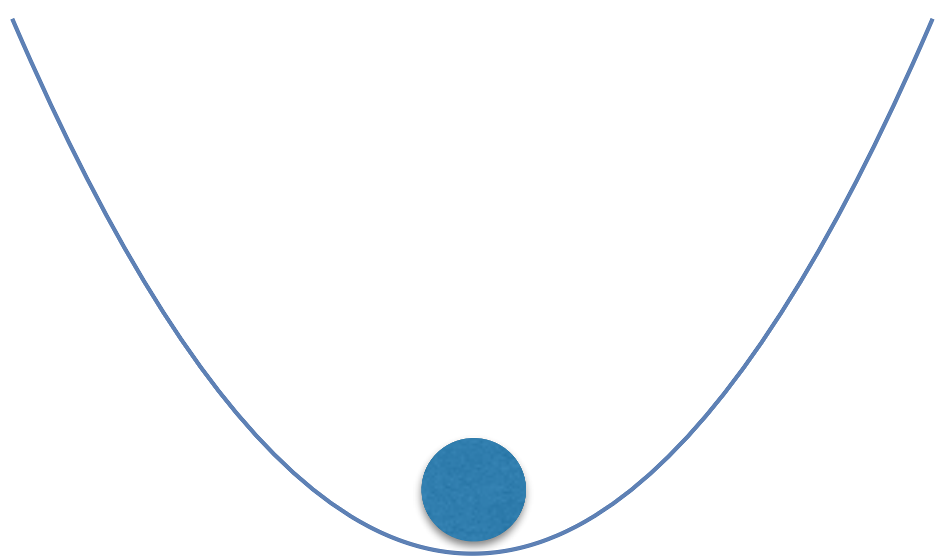

(I) Elektronok atomokban

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában

Definíció: (emlékeztető) Egy $\hat{M}$ mátrixnak a $\boldsymbol{v}$ vektor *sajátvektora* a λ *sajátértékkel*, ha $\hat{M}\boldsymbol{v} = \lambda\boldsymbol{v}$.

Az $\hat{M}\boldsymbol{v} = \lambda\boldsymbol{v}$ egyenletet szokás *sajátérték-egyenletnek* hívni.

Példa: $\hat{M} = \begin{pmatrix} 0 & 1 \\ 1 & 0 \end{pmatrix}$.

Ennek sajátvektora
a $\boldsymbol{v} = \begin{pmatrix} 1 \\ 1 \end{pmatrix}$ vektor a $\lambda = +1$ sajátértékkel, és
a $\boldsymbol{v} = \begin{pmatrix} 1 \\ -1 \end{pmatrix}$ vektor a $\lambda = -1$ sajátértékkel

(I) Elektronok atomokban

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában

Időfüggetlen Schrödinger-egyenlet = a Hamilton-operátor sajátértékegyenlete

$$\boxed{\hat{H}\psi = E\psi}$$

Az (E, ψ) megoldásban

- E-t energiasajátértéknek,
- ψ-t energia-sajátvektornak vagy energia-sajátállapotnak vagy energia-sajátfüggvénynek

hívjuk.

(I) Elektronok atomokban

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában

Példa: Egydimenziós harmonikus oszcillátor: $E = \frac{p^2}{2m} + \frac{1}{2}m\omega_0^2 x^2$, ahol $\omega_0 = \sqrt{k/m}$.
Ennek a rendszernek az időfüggetlen Schrödinger-egyenlete:

elektrontömeg: $m \equiv m_{\mathrm{e}} \approx 9.1 \times 10^{-31}\,\mathrm{kg}$

$$-\frac{\hbar^2}{2m}\psi''(x) + \frac{1}{2}m\omega_0^2 x^2 \psi(x) = E\psi(x)$$

Ez egy közönséges, másodrendű diffegyenlet.
Peremfeltételek: a hfv-nek normáltnak kell lennie, amihez szükséges ez:

$$\lim_{x\to\pm\infty} \psi(x) = 0$$

Keressük azokat az (E, ψ) párokat, melyek

1. megoldják a fenti időfüggetlen SE-t, és
2. kielégítik a fenti peremfeltételeket.

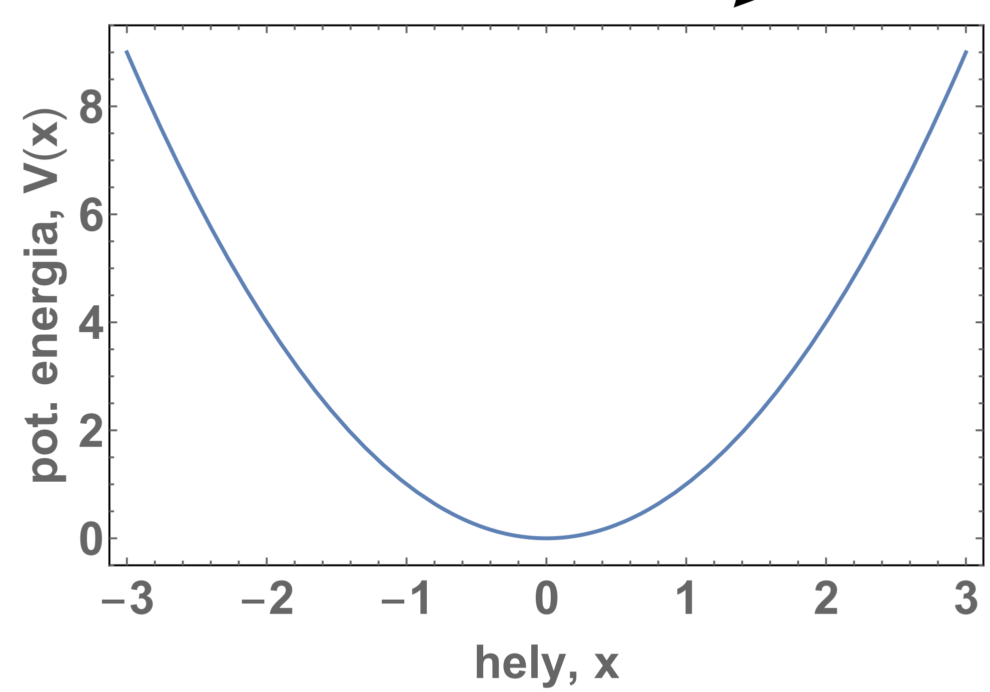

(I) Elektronok atomokban

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában

$$-\frac{\hbar^2}{2m}\psi''(x) + \frac{1}{2}m\omega_0^2 x^2 \psi(x) = E\psi(x)$$

Megoldások:

- $E_0 = \frac{1}{2}\hbar\omega_0,$ $\psi_0(x) = \frac{1}{\pi^{1/4}\sqrt{L}} e^{-x^2/(2L^2)}$
- $E_1 = \frac{3}{2}\hbar\omega_0,$ $\psi_1(x) = \dots$
- $\dots$
- $E_n = (n+1/2)\,\hbar\omega_0,\ \psi_n(x) = \dots$

$L := \sqrt{\frac{\hbar}{m\omega_0}}$

oszcillátorhossz

zérusponti kitérés

Elnevezések:

$E_0 = \frac{1}{2}\hbar\omega_0$: zérusponti energia

$\{E_0, E_1, \dots E_n, \dots\}$: spektrum, energiaspektrum

ψ_0: alapállapot

ψ_1: első gerjesztett állapot

ψ_2: második gerjesztett állapot, stb.

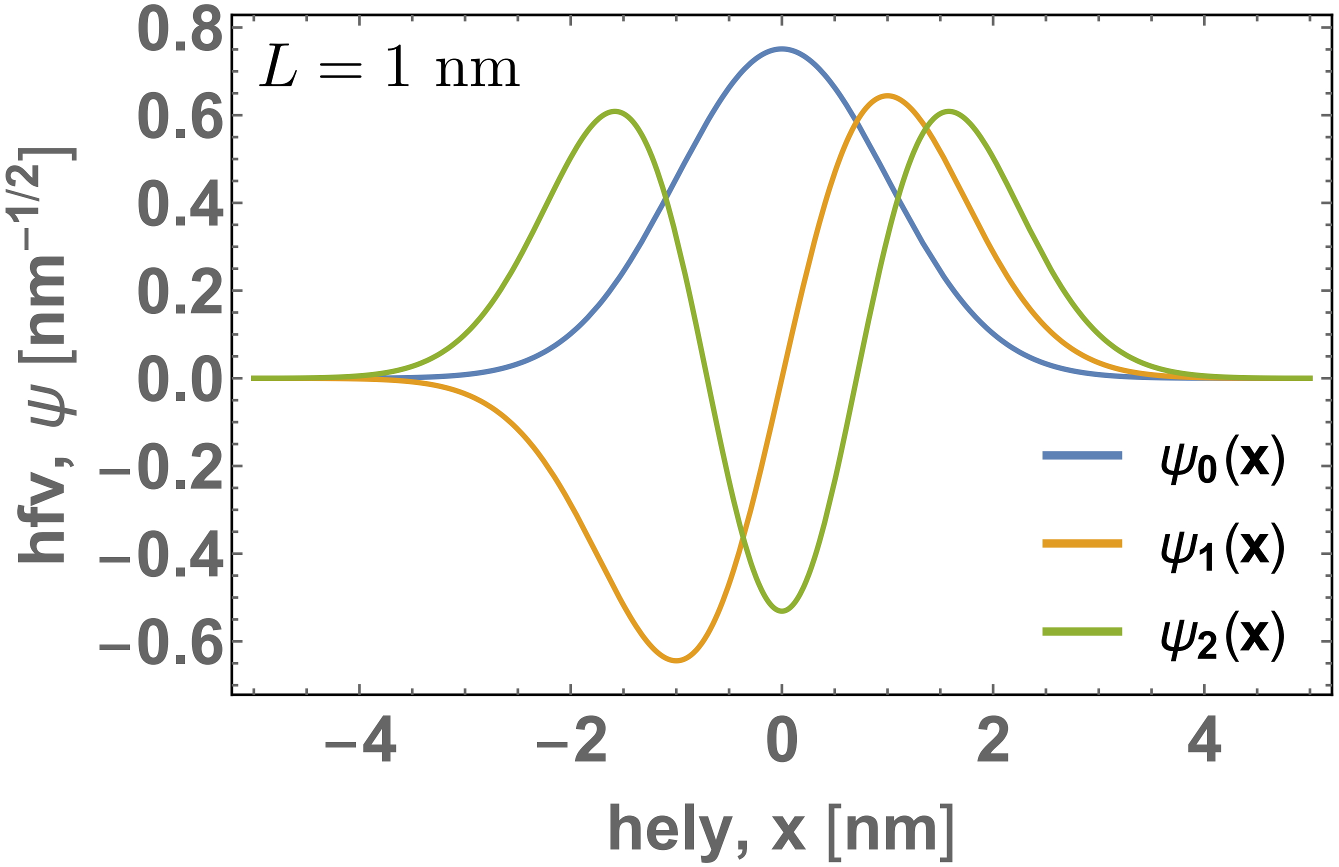

(I) Elektronok atomokban

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában

Állítás: az időfüggetlen SE megoldásai lényegében megoldják az időfüggő SE egyenletet is.

Formálisan: ha $\hat{H}\psi_n = E_n\psi_n$, akkor $\psi(t) = e^{-iE_nt/\hbar}\psi_n$ megoldja az időfüggő SE-et.

Bizonyítás: $\frac{\hbar}{i}\dot{\psi}(t) + \hat{H}\psi(t) = \frac{\hbar}{i}\left(-\frac{iE_n}{\hbar}\right)e^{-iE_nt/\hbar}\psi_n + E_n e^{-iE_nt/\hbar}\psi_n = 0$

Állítás: a fenti $\psi(t) = e^{-iE_nt/\hbar}\psi_n$ *stacionárius*,
azaz bármely fizikai mennyiség várhatóértéke ebben az állapotban időben állandó.

Bizonyítás: (példa)

$$\langle\psi(t)|\hat{x}\psi(t)\rangle = \int_{-\infty}^{\infty} e^{iE_nt/\hbar}\psi_n^*(x)xe^{-iE_nt/\hbar}\psi_n(x)dx = \int_{-\infty}^{\infty}\psi_n^*(x)x\psi_n(x)dx = \langle\psi_n|\hat{x}\psi_n\rangle$$

ami tényleg időfüggetlen.

(I) Elektronok atomokban

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában

Oszcillátor energia-sajátértékei, energia-sajátfüggvényei:

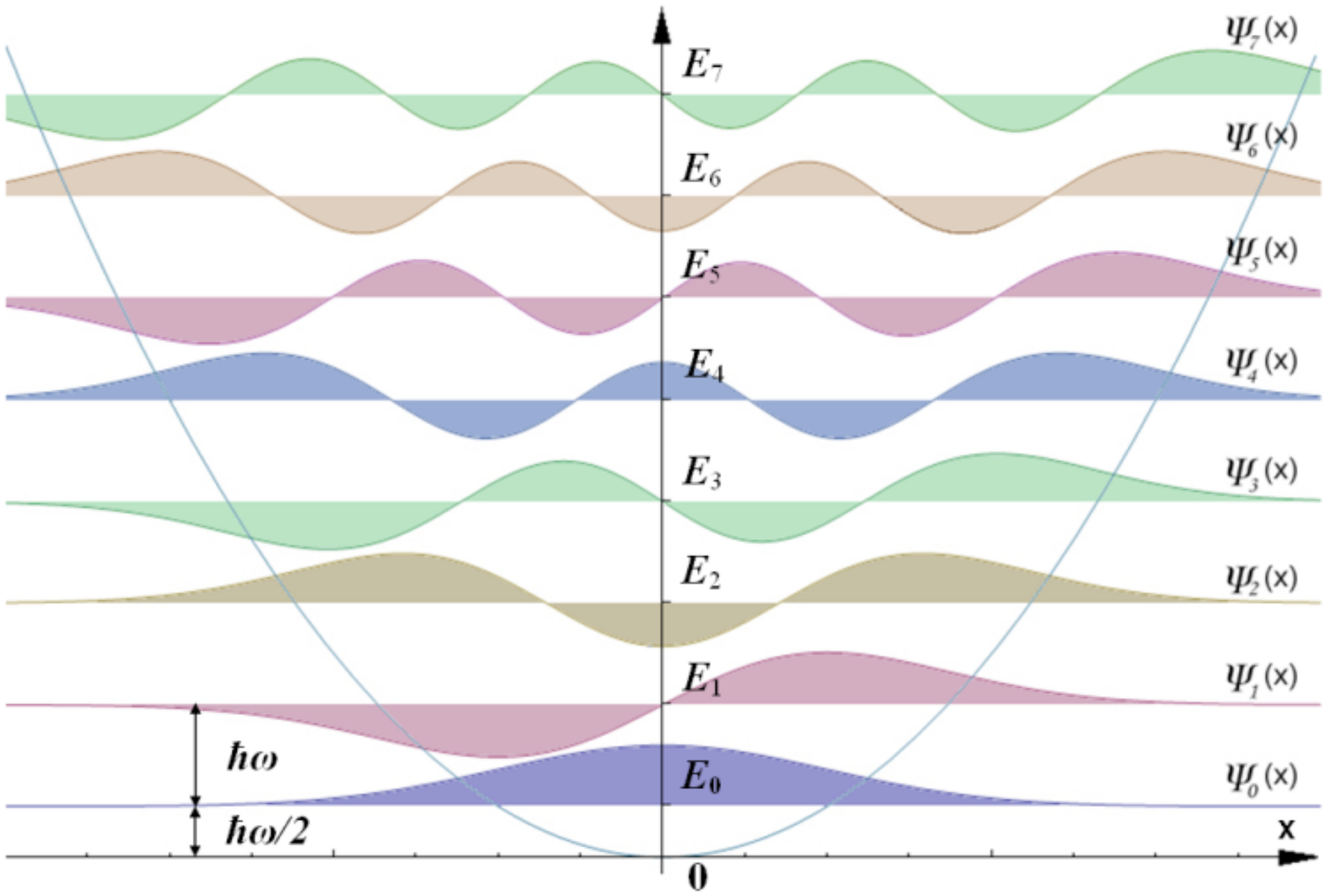

diszkrét vagy *kvantált* energiaspektrum

az elektron energiája nem lehet tetszőleges, csak diszkrét értéket vehet fel

Klasszikus harmonikus oszcillátor	Kvantumos harmonikus oszcillátor
egyetlen egyensúlyi helyzet	végtelen sok stacionárius állapot
egyensúlyban hely jól meghatározott	a hely még az alapállapotban sem jól meghatározott
egyensúlyban az összenergia nulla	még az alapállapotban sem nulla az összenergia

(I) Elektronok atomokban

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában

Feladat: Milyen hullámhosszú, frekvenciájú, és energiakvantumú elektromágneses sugárzás kell ahhoz, hogy az oszcillátor-potenciálba zárt elektront az alapállapotából az első gerjesztett állapotába felgerjesszük, ha az elektron zérusponti kitérése $L = 1$ nm?

Megoldás:

$\Delta E = E_1 - E_0 = \hbar\omega_0 = \frac{\hbar^2}{mL^2} \approx 76$ meV

$\nu = \Delta E/h \approx 18.4$ THz

$\lambda = c/\nu \approx 16.3\,\mu$m

(közép-infravörös sugárzás)

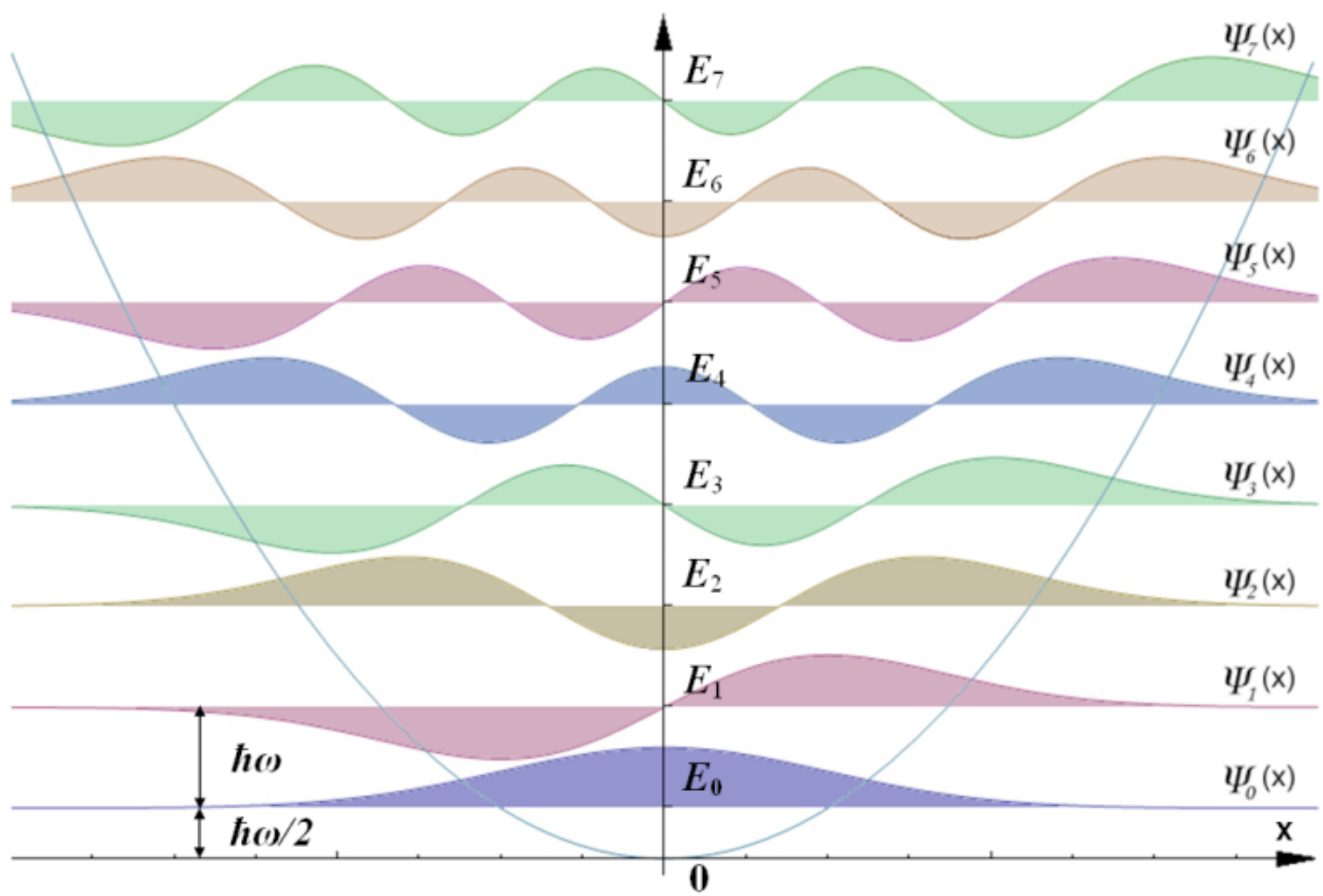

Összefoglalás

(I/E) Hullámfüggvény és részecske-áramsűrűség

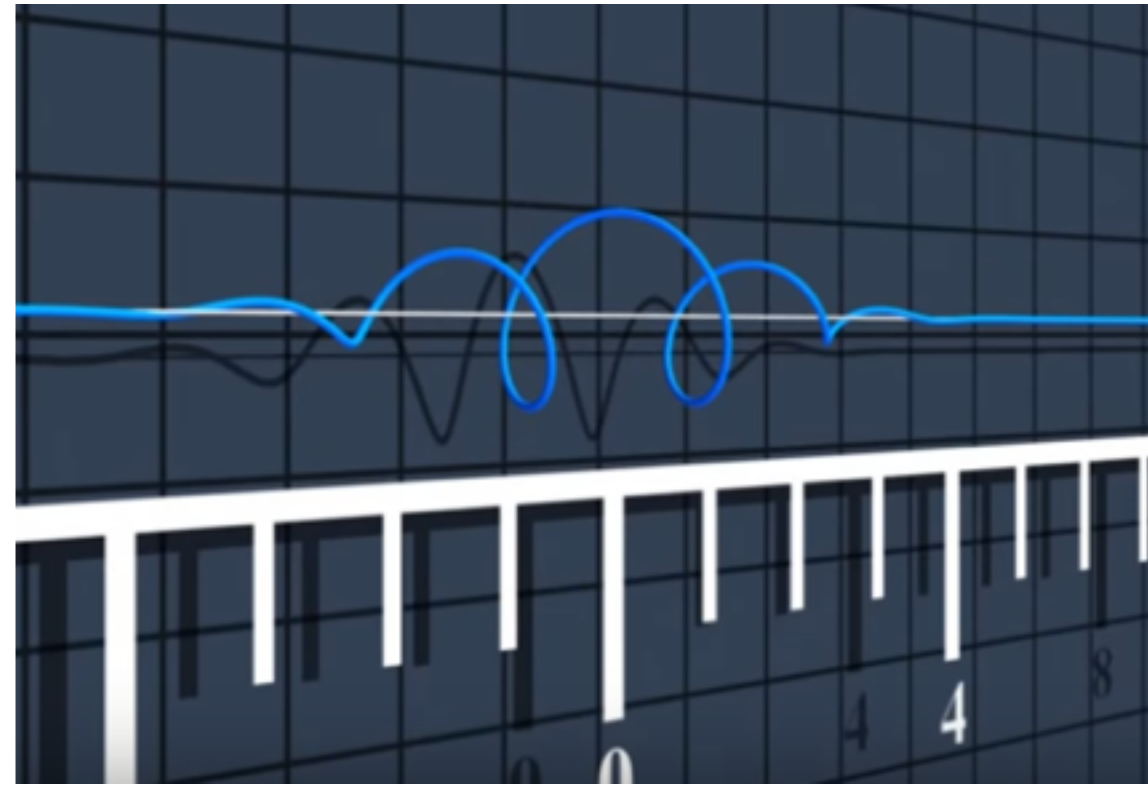

(I/E) Stacionárius állapotok a kvantummechanikában (diszkrét energiaspektrum egyik legegyszerűbb modellje)